

mint diplománk tanúsítja, részesültek ama ritka császári kegyben, úgy mint p. o. a III. diploma szerint az elbocsátott katonának Cattausnak neje, Sabina, fia Vindelicus és leánya Materiona szintén kapják a civitast.

Lucco, mint már feljebb említettük, britanniai származású; ő *Dubunnus*, a dobunnok törzséből való, melynek főhelye *Corinium Dobunnarum* volt (talán a mai Wantage).<sup>1</sup> Miután az ujonczok a rómaiaknál rendszeren 20 éves korukban soroztattak be, Lucco is valószínűleg annyi idős korában került sorozás alá és 25 évi vagy esetleg valamivel hosszabb szolgálat után 45—48 éves korában bocsáttatott el. Neve nem lehet római, hanem kelta és ritkán is fordul elő;<sup>2</sup> az egyik leányának a neve *Lucca* csak ezen diplomában olvasható. Nejére nézve csak azt akarjuk megjegyezni, hogy atyja neve *Breucus* volt, a mi természetesen nem zárja ki azt, hogy származására nézve is azon néptörzshöz tartozzék, melynek a pannoniai harcokban oly nagy szerepe volt. A nő maga az *azalok* törzséhez tartozott, természetesen azért, mert atyja is ezen *civitas* tagja volt. Nem valószínűtlen, hogy *Lucco*, ki elbocsáttatása után nem tért vissza hazájába, neje hazájában, az azalok földjén telepedett meg s hogy e szerint, valamint Aquincum az eraviskok, úgy Brigetio az azalok területén állott.

A tanúk nevei részben más diplomákon is fordulnak elő, de mivel ennek semmi fontosságot nem tulajdoníthatunk, nem is foglalkozunk vele.

Végül azt jegyezzük meg, hogy a *cohors I Br. m. c. R.* öt évvel diplománk kelte után, 110-ben már a daciai csapatok között soroltatik fel<sup>3</sup> s hogy a feliratok tanúsága szerint Alsó-Kosályon állomásozott.<sup>4</sup>

Fröhlich Róbert.

## A HUNN-AVAR ÉS MAGYAR POGÁNYKORI SÍRLELETEK JELLEMZÉSE.

Mind a három korszakban konstatálható, hogy a holttestet teljesen felöltöztetve, szokott fegyvereivel s a lovat fölszerszámozva temették el.<sup>5</sup>

A *hun* korban s részben az avar korban is nagyon el voltak terjedve a griffes és viráglevelekből vagy indákból stilizált áttört művű övtagok, melyeket hetével, nyolczával, tízével stb. szoktak a medencze-csont vagy csipő körül s a gyomor tájékán találni. Ezek bőrre voltak erősítve néha köröskörül, máskor csak elől s az öv közepéről ércztok-

<sup>1</sup> V. ö. Forbiger Alte Geogr. von Europa. 210. l.

<sup>2</sup> C. I. L. V. 6103. III. 4937. 5368.

<sup>3</sup> Dipl. XXV.

<sup>4</sup> C. I. L. III. 821. 7634.

<sup>5</sup> V. ö. A régi kunok temetkezése 105—117. l. és A magyarhoni lovas sírok 223—234. l.

ban végződő szíjjacskák lógtak le, melyek pitykékkal vagy gombokkal voltak díszítve; a kis szíjvégek, pitykék és gombok a medencze és térdek közti térben szoktak előfordulni.<sup>1</sup> Az övtagokon kívül a hunn-kori sírok járulékaik közé tartozik egy nagy szíjvég vagy csat is, melyet vagy a mellcsonton vagy a lábszár körül találnak; ez egy a nyakba vetett szíjra volt erősítve s a tör vagy a kard lógott róla.<sup>2</sup> Fölötte kár, hogy népvándorlaskori leleteink kutatói közül egynek sem jutott eszébe, hogy ezen övtagokat, szíjvégeket és csatokat eredeti elhelyezésük szerint rajzolták volna le; mennyivel könnyebb volna ily módon egy hunn-kori övet összeállítani a magunk leletei után, így azonban az egyes részek helyzetét a IV. századbéli római katonák viselete után kell elképzelnünk s úgy a hogy abból rekonstruálnunk. A leírásból, különösen Lipp pontos észleletei után az tűnik ki, hogy a keszthelyi meg a többi IV—V. századbéli barbár lovas népség öve a római katonakéhoz hasonlíthatott s ugyancsak ezek szokása szerint a nyakba volt vetve egy a czombig érő szíj, melyről a férfi-sírokból sosem hiányzó és többnyire a jobb kéz alatt a czomb hosszában fekvő törkés csüngött.<sup>3</sup> A kard már nagyon ritka; Keszthelyen csak egyet találtak,<sup>4</sup> ezenkívül előfordul Mártélyon és Nemesvölgyön is; a kard a törhöz hasonlóan a jobb oldalon volt<sup>5</sup> és egyenes,<sup>6</sup> Nemesvölgyön azonban már a kissé megörbült szablya is előfordul. A szablya szkitha-szarmata népségre utal s ennek a kedvelt fegyverei közé tartozott a nyíl is, mely az ezen korbeli sírokban részint a jobb, részint a bal térd körül szokott előfordulni;<sup>7</sup> ebből az tűnik ki, hogy a tegez az övre volt akasztva s ebbe a nyílveszők hegyükkel lefelé fordítva voltak betéve, azért találták a térd körül; mivel pedig a tegez nyílása körülbelül a csipőnél volt, a nyílveszőnek meglehetősen hosszúnak kellett lenni; a csipőtől ugyanis a térdig 40—50 cmnyi távolságot vehetünk föl. Ezek mellett nagyon gyakori a hosszúkás pengéjű, az él felé kissé szélesedő fokos vagy csákány,<sup>8</sup> mely a szarmatáknak egyik legjellemzőbb fegyvere volt.<sup>9</sup> Lándsát Keszthelyen a dobogói temetőben és Mártélyon leltek.<sup>10</sup>

A lószerszám még nagyon egyszerű; az első kengyelvasak ekkor

<sup>1</sup> Lipp V. A keszthelyi sírmezők. 19, 20. l.

<sup>2</sup> Lipp id. m.

<sup>3</sup> Lipp id. m. 18, 22, 23. — Arch. Ért. 1880. XIV. 338. — U. o. 1885. V. 314. — U. o. 1892. XII. 420.

<sup>4</sup> Lipp id. m. 18.

<sup>5</sup> U. o. Arch. Ért. 1892. XII. 420.

<sup>6</sup> Ugyanott.

<sup>7</sup> Lipp id. m. 22, 23. Arch. Ért. 1885. V. 312. 314.

<sup>8</sup> Előjön Keszthelyen, Ordason, Lemesen, Nemesvölgyön.

<sup>9</sup> Antiquités de la Russie méridionale. Par N. Kondakof, le comte I. Tolstoi et S. Reinach. Paris 1891. 66. ábra (53. l.), 109. á. (80. l.), 117. á. (89. l.).

<sup>10</sup> Lipp id. m. 18. — Arch. Ért. 1892. XII. 415.

tűnnek föl,<sup>1</sup> de ezeken, meg a ló fogai közt található zablán<sup>2</sup> s a ló bordája körül előforduló vascsaton kívül egyéb nem igen maradt meg a lószerszámból.<sup>3</sup>

Sokkal kevesebbet tudunk az *avar korról*, a mi az egyes tárgyaknak a holttest körüli elhelyezését illeti. Övtagok, szíjvégek ezen időben is gyakran fordulnak elő; de épen azokról a sírleletekről hiányoznak a pontos leírások, melyek az avar kort élesebben elválasztják a hunn kortól. A kunágotai, szentendrei, pusztatóti, nagymányoki, kassai, adonyi, madarasi stb. leleteknél csak a tárgyak vannak előttünk, de arról vajmi keveset tudunk, hogy azok az arany és ezüst boglárók, szíjvégek, gombok és pitykék mennyiben díszítették a vitéz ruházatát s mennyiben voltak a lószerszám ékítései.

A fegyverzetnél látjuk, hogy a tör elmarad s gyakoribb a kard; találtak ugyanis Kunágotán,<sup>4</sup> Pusztá-Tótin,<sup>5</sup> Nagy-Mányokon,<sup>6</sup> Német-Sürűn és Kassán; az első elkallódott, a második, valamint a német-sürűi csak töredékben került napvilágra, a nagy-mányoki egyenes, a kassai görbe. Jellemző az avar kori síroknál a lándsa- vagy kopjavas, mely a hunn korban csak ritkán fordul elő; találtak ugyanis Szt.-Endrén, Pusztá-Tótin, Német-Sürűn, Nagy-Mányokon<sup>7</sup> és Bölcskén.<sup>8</sup> Az utóbbi helyről való egy a csontváz jobb térdénél lelt csatabárd,<sup>9</sup> mely a német-sürűi leletben is előjön; az előbbinek csak darabjait lehetett a földből kiszedni, de mint Szelle Zs. mondja, azon készthelyi csatabárdhoz hasonlított, mely az Arch. Ért. XIV. köt. 1880. évf. XIV. tábla 2. sz. ábrán van közölve s így ahhoz a Nemesvölgyön<sup>10</sup> is előforduló típus-hoz tartozhatott, melynél a penge nemcsak lefelé, hanem fölfelé is nyúl; ettől a német-sürűi bárd abban különbözik, hogy a széles penge csak befelé terjed, az éle egyenes s nem körívalakú, mint amazoké s egészen véve a nagybolgárországi (bilarszki) bárdok típusának felel meg.<sup>11</sup> A hunnkori csákány-typus csakis a bölcскеi leletben fordult elő.<sup>12</sup>

A lószerszám már díszesebb, mint az előbbi korban; a kengyelyen és a ló fogai között található zablán<sup>13</sup> kívül előfordulnak hátul peczekkel ellátott gombok<sup>14</sup> és apró bronz pitykék is ónnal beöntve s

<sup>1</sup> Arch. Ért. 1891. XI. 116. s köv. II.

<sup>2</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 418.

<sup>3</sup> U. o.

<sup>4</sup> Említve Rég. Napló 69—1858. sz. a., mint a melyet nem küldtek el a múzeumnak.

<sup>5</sup> Arch. Ért. VI. 1872. 16.

<sup>6</sup> Arch. Ért. 1890. X. 432.

<sup>7</sup> Arch. Ért. 1890. X. 432.

<sup>8</sup> Arch. Ért. 1891. XI. 242.

<sup>9</sup> U. o. 248.

<sup>10</sup> Arch. Ért. 1886. VI. 330.

<sup>11</sup> *Aspelin R. Antiqu. du Nord Finno-Ougrien.* 165. l.

<sup>12</sup> Arch. Ért. 1891. XI. 241.

<sup>13</sup> U. o. 239.

<sup>14</sup> Arch. Ért. 1890. X. 432.

köröcskéekkel diszítve,<sup>1</sup> melyeket a kantárszárra, csótárra stb. erősítettek. Bölcskén a lókoponyánál találtak egy párhuzamos spirális vonalakkal diszített tyúktojásnyi csontgömböt is, mely kétségkívül a lófej ékítésére szolgált, a ló dereka körül pedig hasonló diszítésű csontlemezt, alatta elrothadt vastag bőrrel, a mely tehát a nyereg részei közé tartozott.<sup>2</sup>

A *magyarkori siroknál* ugyanaz a baj van, a mit az avarkoriaknál említettünk, hogy a sírmellékletek elhelyezéséről kevés a megbízható adat s különösen a boglárok, csüngők és gombok rendeltetése felől nem vagyunk tisztában, hogy t. i. mik tartoztak közülök a ruha, s mik a lószerszám diszítményei közé. Csak egy pár nagyon sovány följegyzésből következtetjük, hogy a lószerszám sokkal díszesebb volt, mint akár a hunn, akár pedig az avar korban.

A mennyire az egyes adatokat egy képbe foglalhatjuk össze, a vezérek korabeli vitéz, midőn teljes díszben a sírba tették, körülbelül ilyenformán volt felöltöztetve.

Fején volt nemezből készült süvege, melynek foszlányait Szolyván konstátálta Lehoczky;<sup>3</sup> a nemez, mint a foszlányok górcsói vizsgálatából kitűnt, csikószőrből készült;<sup>4</sup> a süveg valószínűleg prém nélküli volt és hegyes, miként a keleteurópai népeknél a legrégibb süvegformák,<sup>5</sup> minőket a XIV. század közepén készült Képes Krónikában látunk,<sup>6</sup> s a mely süvegforma egész a mai napig fenmaradt a magyar népnél; a süveg elől egy négyszögű érczlappal volt diszítve, minőt Szolyván és Galgócson találtak,<sup>7</sup> ezek ezüstből készültek s fantasztikus virágokkal vannak diszítve.<sup>8</sup> Egyik csornai csontváz fején diadémát találtak;<sup>9</sup> ez a sír azonban nem a homokbányában volt a lovas sírok között, hanem más helyen, a prépostsági tégláégetőnél, s mivel a holttest fekvése is különbözött a többitől (észak-déli irányban találták): nincs semmi ok arra, hogy a többivel egykorúnak tekintsük.

A hajgyűrűt vagy halántékgyűrűt, mely csaknem valamennyi

<sup>1</sup> Arch. Ért. 1891. XI. 231, 245.

<sup>2</sup> Arch. Ért. 1891. XI. 244.

<sup>3</sup> Arch. Ért. III. 1870. 203.

<sup>4</sup> Pulszky F. Néhány magyarországi és ősmagyar leletről. (A M. T. Akad. Évk. 1878. XVI. köt. 3. dar. 65. l.)

<sup>5</sup> Aspelinnél: Antiqu. d. Nord Finno-Ougrien. 107. l. 402. á., 132. l. 540. l. — Boenheim (Waffenkunde. 123. l.) szintén közöl egy vjatkai bronz szobrot. — A déloroszországi szobrokon hasonló süvegek láthatók (Henszlmann: Die Kunst der Gothen, 8., 9., 12. l. és A bécsi 1873. évi világtárlat magyarorsz. kedv. rég. osztálya. 101, 102. l.)

<sup>6</sup> U. o.

<sup>7</sup> A szolyvai ezüst lemezt a hulla fejénél találták s itt semmi kétség sem lehet, hogy süvegdísz volt (Arch. Ért. III. 1870. 203. U. o. 1886. VI. 379.) A galgóczi lemez fekvéséről nincsenek adataink s mivel nincs a fej hajlása szerint meggörbítve, mint a szolyvai, nincs kizárva az az eshetőség, hogy talán a tegezt diszítette.

<sup>8</sup> Arch. Ért. IV. 1871. 166. l. Pulszky F. A magyar pogány sírleletek. (Ért. a tört. tud. köréből. Kiadja a M. T. Akad. XIV. k. 10. sz. Budapest 1891. 18—19. l.)

<sup>9</sup> Arch. Ért. 1889. IX. 263. l.

XI—XIII. századbeli sírban feltalálható, az ősmagyarország — úgy látszik — nem ismerte. Az ember hajlandó volna a legszorosabb összeköttetésbe hozni az üstökviseléssel, mely kétségkívül ősmagyar szokás<sup>1</sup> s Ázsia legbelsejétől kezdve Szibérián és Kelet-Európán át valamennyi rokonfajta népnél feltalálható; de a pogánykori magyar sírok ellene mondanak ezen föltevés lehetőségének. Mindössze két olyan leletben fordul elő a sajátságos alakú, egyik végén visszafelé hajló hajgyűrű, melyekben a pogány magyar kor jellemző tárgyai feltalálhatók, ú. m. a nemesócsaiban és a székesfejérváriiban;<sup>2</sup> de a hajgyűrűt egyik helyen sem a lovas vitéz sírjában találták s úgy az egyiknél, mint a másiknál a sírnak csak szegényes mellékletei voltak és semmi olyan tárgyat nem leltek bennük, mely specialis magyar jelleget tüntetne föl. Azt kell tehát hinnünk, hogy ezek a sírok a nemesócsai és székesfejérvári lovag szolgaszemélyzetétől valók,<sup>3</sup> a mely szláv lehetett, mire — egyéb okokat mellőzve — a hajgyűrű-viselés szokása is utal.<sup>4</sup> Ugyanez az eshetőség tehető fel a csongrádi kettőshalmi dülő, valamint a tetétleni «Pennyom», a nagykőrösi «Ször» s a mezőturi «Béri» kettős halom sírjainál is, melyeknek rendes mellékletei közé tartozik a hajgyűrű; ezeknél azt tapasztaljuk, hogy egy-egy halom több holttestet is rejtett magában, de lovas sír csak egyesével fordul elő, pl. Csongrádon 24 koponyát találtak, e mellett azonban csak egy lócsontvázat. A pogánykori magyar síroknál tehát meg kell különböztetnünk a lovag sírját a mellette levő szegényes tartalmú síroktól; amabban annak a kultúrának emlékeit találhatjuk, melyet őseink magukkal hoztak s olyan szokásoknak a maradványait, melyeket ősmagyaroknak tekinthetünk; emezek a meghódított szlávsággal és egyéb népséggel hozhatók összeköttetésbe.

Ilyenformán azt is megértjük, hogy a XI—XIII. századbeli érmekkel datált sírok mellékletei közt miért nem találjuk meg pogánykori sírjaink tárgyait. Kétséget sem szenved, hogy a keresztyénség elterjedése változást idézett elő a temetkezési szokásokban; de ha a vitéz mellé nem temették is többé a lovát s így a lószerszám díszítményei elmaradnak is a sír mellékletei közül, nem valószínű, hogy a ruhára varrott boglárok, csüngők, gombok s az öv részei is egyszerre eltűnnek. Úgy kell lenni, hogy úgynevezett pogánykori leleteinknek tetemes része benyúlik az Árpád-házbeli királyok korába is; hiszen pl. Szeged-Öt-

<sup>1</sup> Így pl. Vatháról írja a Márk-féle krónika: «dedicauit se demoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum.» Cap. 47. (M. Florianus kiad. Fontes domesticci. Pars I. vol. 2. pag. 164.)

<sup>2</sup> Arch. Ért. XIV. köt. 1880. XLI. l. — U. o. 1892. XII. 309. l.

<sup>3</sup> Erre vall az is, hogy némely sírban a csontváz kivételével egyáltalában semmit nem találtak. Ilyen üres sír Nemes-Ócsán (Arch. Ért. XIV. 1880. XLI. l.) és Sz.-Fejérváron kívül (Arch. Ért. 1892. XII. 302.) előfordult Csornán is. (Arch. Ért. 1889. IX. 265.)

<sup>4</sup> L. Lissauer A. tanulmányát Arch. Ért. 1891. XI. 333 s köv. ll.

halmon Dukasz Mihály aranyát találták s a nagyteremiai, nagyküri, homorszögi, hugyaji stb. sírokban aligha volt a vitéz lovastul együtt eltemetve. Ezek közt, meg aztán másfelől a gerendási, alpári, orosházi, szécsényi, deméndi, esztergomi, szabadbattyán-somlyóhegyi, karászi, rákospalotai és más hasonló jellegű leletek közt nem annyira időbeli különbséget kell feltételeznünk, mint inkább azt, hogy az utóbbiak a már szt. István által rabszolgai helyzetükből fölszabadított, részben szláv eredetű s később elmagyarosodott udvarnokok s egyéb alsóbbrendű várnépség és a földművesek temetkezési helyei voltak.

De ha a hajgyűrű nem számítható is az ősmagyar ékszerek közé, nem valószínű, hogy az üstökbe font haj minden díszítés nélkül maradt volna. Így látjuk a velencei szt. Márk-templom mozaikképein az indusokat, kiknek hajviseletére a mintát alighanem a magyarokról vették; e szerint két ágba font üstököt eresztettek jobbról is, balról is, s a két hajfonatot a fül körül egy boglár tartotta össze.<sup>1</sup> Valószínű, hogy a pilini első sírban a koponyánál lelt három arany lemez és egy nagyobb fekete üveggyöngy, mely fehér és vörös hullámvonallal van ékítve, ilyen hajdíszítésre szolgált.<sup>2</sup>

A galgóczi leletben föltűnő két szilvaalaku ezüst fülbevaló trébelt díszítéssel ellátva, mely egy sima arany karikáról csüng.<sup>3</sup> Föltűnő, mert arra mutat, hogy a honfoglaló magyarságnál nem volt épen szokatlan dolog, hogy a férfiak is viseltek fülbevalót. Hajlandók volnánk talán másféle ékszernek gondolni a galgóczi fülbevalókat, de a nemesócsai lovasnak is a jobb füle táján találtak egy sima arany karikát.<sup>4</sup> Úgy látszik, a férfiak fülbevalói a szasszanidakori divat maradványaihoz tartoznak; egy Dél-Oroszországban lelt domborműves ezüst csészén az oroszlánra vadászó királynak a galgóczihoz hasonló fülbevalói vannak;<sup>5</sup> a csésze kétségkívül a szasszanidakori irán műipar termékei közé tartozik, de nem lehetetlen, hogy valamelyik keleteurópai turán (hun-bolgár) fejedelem számára készült; annyi bizonyos, hogy a király öltözete nem igen vall a szasszanida-udvar divatjára, ellenben sok olyan elemet találunk benne, melyből a későbbi magyar, kun, tatár, lengyel, orosz és kaukázusi viselet alakult; ilyen pl. a csizma, mely — a mennyire eredetét ki lehet nyomozni — a törökségnél keletkezett<sup>6</sup> s alakjára nézve nagyon emlékeztet a bizanci császárok azon csizmájára, melyet

<sup>1</sup> Arch. Ért. 1887. VII. 9.

<sup>2</sup> Arch. Közl. 1873. IX. köt. 1 db. 18. l.

<sup>3</sup> Arch. Ért. IV. 1871. 165. l.

<sup>4</sup> Arch. Ért. XIV. k. 1880. XLII. l.

<sup>5</sup> Az orosz «Compte rendue de la Commission impériale archéologique pour l'année 1867.» Sz.-Pétervár. 1868. Atlas, III. tábla 1. sz. ábrája után Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. á.

<sup>6</sup> A szó török eredetű (cseme, csezme). Nesztor írja, hogy midőn Nagy Vladimir a volgai bolgárokkal harczolt, egyik főembere Dobrina, a bolgár foglyokról azt jegyezte meg: «láttam a foglyokat s úgy találtam, hogy mindnyájan csizmát viselnek.» (Scherer ford. 99. l.)

egy velencei sz. Márk templom könyvtárában levő s a XI. század első feléből való psalterium miniatüreje szerint visetlek.<sup>1</sup>

Szokásban volt öseinknél a két, három vagy több szál ezüst vagy bronz sodronyból font nyakperecz viselése, bár aligha volt általánosan elterjedve. A sírok, melyekben találták, arra mutatnak, hogy az a népelem, melynél divatban volt, nem tartozott az előkelő osztályhoz. De mindenesetre valamely rokonfajta népség volt. Egyik déloroszországi csészetartó szobor nyakán látható ilyenforma nyakperecz<sup>2</sup> s hasonlókat találnak a permiek és a cseremiszekkel rokonságban volt egykori mériek földjén.<sup>3</sup> Nálunk a galgóczi, gerendási, nemesócsai, alpári és székesfejérvár-demkóhegyi leletekben fordultak elő.<sup>4</sup>

A ruházatra s díszítésére, a mi az általánosságokat illeti, a már említett szasszanidakori domborműves ezüst csészén s a velencei sz. Márk templom indusain és szkitháin kívül<sup>5</sup> az enyedi kollégium birtokában levő pókafalvi domborműves bronzlap,<sup>6</sup> a déloroszországi csészetartó szobrok<sup>7</sup> s a szvanföldi (kaukázusi) ecseri templom középkori triptychonja<sup>8</sup> szolgálhatnak némi fölvilágosításul.

Ezekből azt következtethetjük, hogy a könnyebb dolmányyszerű, vagy a nehezebb ködmenféle felöltő<sup>9</sup> térdig érhetett s elől végig föl volt hasítva.

Fönt a mellnél szíj tartotta össze, melynek két végén egy-egy kerek boglár vagy csat volt olyanformán, mint a mai szűrnél; ilyen kettős boglárfélét látunk a pókafalvi bronz lapon s a déloroszországi szobrokon,<sup>10</sup> egyiken még a díszítés is kivehető s egészben véve megfelel a pilini rózsák motívumának<sup>11</sup> vagy még inkább a székesfejérvár-demkóhegyi harmadik sír két aranyozott ezüst boglárjának,<sup>12</sup> melyet itt azért emelünk ki, mivel párosával találták s így csakugyan föltehető, hogy efajta mellboglár volt. A pilini lelet tárgyai közül az ezüst pán-

<sup>1</sup> Közölve *Schlumberger G.* Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas. Paris. 1890. 304. l.

<sup>2</sup> *Henszlmann I.* A bécsi 1873. világtárl. magyarorsz. kedv. régész. osztálya. 101. lap. 94. ábra. (Die Kunst der Gothen. 8. l. Fig. 10.)

<sup>3</sup> *Aspelin I. R.* Antiquités du Nord Finno-Ougrien. 153. l. — *Ouvaroff A.* Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mériens. Atlas. VII. t. 67. á.

<sup>4</sup> Arch. Ért. IV. 1871. 166. l. — U. o. XIV. 1880. X. tábla. 1. sz. — U. o. LI. tábla, 2. a—b. — U. o. 1883. III. 158. l. — U. o. 1892. XII. 302., 307. és 308. l.

<sup>5</sup> Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. á. — Arch. Ért. 1887. VII. 5., 9. l.

<sup>6</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 315.

<sup>7</sup> *Henszlmann I.* A bécsi 1873. világtárl. rég. oszt. 101., 102. l. (és Die Kunst der Gothen. 8—12. l.)

<sup>8</sup> *Chantre E.* Recherches anthr. dans le Caucase. IV. k. 574. l.

<sup>9</sup> Űgy a dolmány, mint a ködmen szó török-tatár eredetű. (V. ö. ozm. dolamen, kirgiz: ketpen, csuvas: kismen.)

<sup>10</sup> *Henszlmann id. m.* 101. l. 94., 95. á., 102. l. 101., 102. á. (8—9. l. fig. 10—11, 12 l. fig. 15, 17.)

<sup>11</sup> U. o. 101. l. 95. á. (9. l. fig. 11.)

<sup>12</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 307. l. 28—29. ábra.

tokról mondja b. Nyáry Jenő, hogy egymással szemközt s mindig párosan fordultak elő.<sup>1</sup> Több leletben átfúrt pénzdarabokat találtak s a hol a lelet körülményeit számbavették, úgy találták, hogy az érmek mindig a mellen voltak; számuk nagyon különböző, némelyik leletben csak egy-kettő fordul elő, a verebiben 12 darabot találtak, a benepusztáiban pedig 30 vagy 40-et; minden ilyen érem két vagy három helyen át van lyukasztva, a mi világosan mutatja, hogy a ruhára varrták, de inkább csak dísz lehetett, mint vértzet, mert különben a néhány pénzdarab mellett a vértzet többi pikkelye is megmaradt volna.

A csipőnél az öv tartotta össze a ruhát. Keskenyebb volt s nem oly díszes, mint a hunnkori. Leleteink nyomán nem igen tudjuk megállapítani, hogy a boglárók közül melyek tartoztak az öv díszítményei közé; méri analógiák szerint<sup>2</sup> azonban azok a közepükön bemélyített s a mélyedésnél arannyal futtatott vagy rovátkos kerek gombok és szívalakú tagok lehettek az övszíjra erősítve, melyek a battai, szeged-öthalmi, pörösi, gödöllői stb. leletekben fordulnak elő. Szolyván Lehoczhy a hason vas csatot, a deréknél ezüst lemezkét s félgömbölyű gombocskát talált,<sup>3</sup> melyet alakja után fülbevalónak lehetne tartani, de fekvése szerint mindenesetre övtagnak kellett lennie. A ruha szegélye úgy elől a nyílásnál, mint alant a szasszanidakori csésze és a pókafalvi domborműves bronz lap<sup>4</sup> után következtetve, pitykével volt díszítve, minők pogánykori magyar leleteinkben nagy számmal szoktak előfordulni; a déloroszországi csészetartó szobrokon látható zsinórzatféle<sup>5</sup> is valószínűleg ilyen pitykéket akar feltüntetni, nem pedig zsinórzatot. A pitykés rövid dolmány és mellény egész a mai napig femnaradt a magyar népnél; a krimi tatároknál is apró gombok tartják össze előlről a térdig érő, rövid úju kabátot.<sup>6</sup>

Az övről és a nyakba vetett szíjról, melynek vas csatját Szolyván a mell táján találták meg szíj- és famaradványokkal,<sup>7</sup> jobbról és balról csüngött a tegez és puzdra s ritkábban a kard, mint a már többször idézett emlékeken látjuk.

Az íjj- és nyílvesszőtartó tegez és puzdra elhelyezésében — úgy látszik — az volt a szokás, hogy amaz balfelől csüngött s a kard ráfeküdt, a nyílvessző-tartó pedig a jobb oldalon. Így találjuk a szasszanidakori csészén s valószínű, hogy így van a déloroszországi szobroknál is, ámbár itt nem lehet kivenni, melyik oldalon volt az egyik s melyi-

<sup>1</sup> Arch. Közl. 1873. IX. köt. I. füz. 18. l.

<sup>2</sup> *Ouvaroff* A. Les Mériens. Atlas. VIII. tábla, 43—45. ábra.

<sup>3</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204.

<sup>4</sup> Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. ábra. — U. o. 1892. évf. XII. k. 315. l.

<sup>5</sup> Henszlmann id. m. 101—102. l. 95., 100. ábra (9. l. fig. 11. 12. l. fig. 16.)

<sup>6</sup> *Vámbéry* A. A török faj. 635. l.

<sup>7</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204. l.

ken a másik, csak annyit látunk, hogy a kard itt is a baloldalon volt s alatta, valamint a jobb oldalon, valami tegezforma; a székelvföldi fal-festmények szerint azonban a kunok is baloldalon a kard alatt hordták az íjztartót s balfelől a nyílveszőtartót.<sup>1</sup> Leleteink közül csupán Vereben találták a hat nyílcsúcsot egy csomóban a vitéz baloldalán,<sup>2</sup> de már Szolyván a jobb oldalon közel a vállhoz s itt is hat darabot, mint Vereben;<sup>3</sup> ugyancsak a jobb oldalon találta Végh A. a nemes-ócsai vitéz fegyverzetét szintén hat nyílcsúccsal együtt,<sup>4</sup> itt azonban számba kell venni, hogy — úgy látszik — valamennyi fegyver átcuszótt a jobb oldalra (l. föntebb jun. füz. 231. l.); Selypen az első lovas sírban a vitéz jobb oldalán a felső karcsont magasságában lelték a nyílcsúcsokat (hármát);<sup>5</sup> a pilini leletnél b. Nyáry J. csak annyit jegyez meg, hogy az első sírban a lovag oldalánál egymás mellett volt a hat nyílcsúcs.<sup>6</sup> Már egy más alkalommal megjegyeztük, hogy az ősmagyarok nyílcsúcsai nem tokban, hanem hegyes szegben végződtek<sup>7</sup> s ezt szúrták a nyílveszőbe; a nyílvesző, mint a pilini és szolyvai leletekből látjuk, fából készült s a nyílcsúcs vékony bőrszíjjal vagy aranyozott réz sodronnyal volt hozzáerősítve.<sup>8</sup> A nyílcsúcs vasból volt s ez alól csak a monaji lelet képez kivételt, hol a csontváz alatt, mintegy 20 cm.-rel mélyebben vastag szénrétegben 20 darab háromszögletű tokos bronz nyílcsúcsot találtak;<sup>9</sup> nem bizonyos azonban, hogy ezen nyílcsúcsok egy időből valók-e a fölöttük eltemetett lovas csontvázal? Igaz ugyan, hogy Anarcsón is találtak hasonló nyílcsúcsot,<sup>10</sup> de itt még azt sem tudjuk, hogy az ősmagyar boglárokkal együtt fordult-e elő vagy esetleg más helyen találták. Számba véve azonban, hogy ez a forma jóval korábbi időbe esik<sup>11</sup> s hogy Monajon egy mélyebben fekvő rétegben találtak oly körülmények között, melyek a holttest elégetésére mutatnak: mindaddig, míg biztosabb adataink nem lesznek, ezt a típust nem sorolhatjuk az ősmagyar nyílformák közé.

Egy pár leletben megmaradtak a tegez egyes részei is; Szolyván ott, hol a tegez vége lehetett, Lehoczky egy vászonnal borított ezüst

<sup>1</sup> Arch. Ért. 1885. V. 216.

<sup>2</sup> M. Tud. Akad. Évk. IX. k. 14. l.

<sup>3</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204.

<sup>4</sup> Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. XLIII. l.

<sup>5</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 228.

<sup>6</sup> Arch. Közlemények. 1873. IX. 1. 17.

<sup>7</sup> Selypen egy tokos nyílcsúcsot is találtak, a másik kettő azonban rendes forma. Arch. Ért. 1892. XII. 228.

<sup>8</sup> U. o. — Arch. Ért. III. 1870. 204.

<sup>9</sup> Arch. Ért. 1887. VII. 61.

<sup>10</sup> Régiségtári Jegyzőkönyv. 99/1870.

<sup>11</sup> A keleteurópai rokonfajta népeknél a Krisztus előtti és az azutáni pár században volt meg. Ilyeneket találtak ugyanis az ananinói temetőben a vaskor elejéről (*Aspelin*: Ant. du Nord Finno-Ougrien. 110. l. 439. á.) s a szkitha-szarmata korban. (*Reinach*: S. Ant. du Bosph. Cimmerien. XXVII. tábla.)

karikát talált, a tegez többi része azonban elporlott, még csak lenyomatát sem lehetett kivenni;<sup>1</sup> a pilini leletben a nyílcsúcsokkal együtt egyenes és körvonalakkal díszített csontlemezek fordultak elő, ezek tehát nyilván a tegezt borították;<sup>2</sup> ugyanitt elporladt farészeket találtak vegyesen kisebb-nagyobb vastöredékekkel, azután lapos és kerek csavarokat rájuk tapadt faporról és egy pántot alul két szöggel; b. Nyáry J. a paizs maradványainak véli, de valószínűbb, hogy az íjjtartó puzdrának voltak a részei.<sup>3</sup> Ugyancsak Pilinben a feldúlt sírok egyikében egy díszített nagyobb csont tok is napvilágra került, mely a tegez alsó része lehetett.

Az egyélű s kissé görbe kard<sup>4</sup> a baloldalon csüngött: az övről-e vagy a nyakba vetett szíjról, nem tudjuk konstatálni, ha csak abból a körülményből nem indulunk ki, hogy a nemesócsai kard jobboldalra csúsztatott s így szabadabb volt a mozgása, mintha az övhöz lett volna erősítve. A kardtok fából volt, a pengére tapadt nyomai konstatálhatók a székesfejérvári, szolyvai s a két tinódi kardnál.<sup>5</sup> A szolyvai kardtok vége vászonnal s e fölött fekete alapon kör alakú fehér pontokkal ékített bőrrel volt bevonva s helyenként vékony ezüst lemezzel díszítve.<sup>6</sup> A nemesócsai kard tokjára három bronz pánt és csontlemezek voltak erősítve;<sup>7</sup> hasonló idomú, elől vörösre kifestett csontlapokat találtak a pilini első sírban is — forrasztott vas ékítménynyel ellátva, a csontlapok közé faporról egészen behintett apró bronzszögek vannak verve, a miből kitűnik, hogy a kardtok itt is fából volt, s a csontlapok csak díszítésül szolgáltak.<sup>8</sup>

A jobb csipőnél volt a 11—16 cm. hosszú, fanyelű vaskés; hüvelye a szolyvai leletben vékony, üvegszerű, gyöngyökkel volt cifrázva s nemcsak férfi-, hanem női sírokban is találták. Szolyván kívül előfordult a pilini, csorna-csatári, monaji és neszmélyi leletekben,<sup>9</sup> ezenkívül Selypen, itt azonban a csontváz baloldali medencze-csontja fölött találták, még pedig párosával.<sup>10</sup>

Kopja ritkábban szokott előfordulni az ősmagyar sírokban. Találtak Csorna-Csatáron<sup>11</sup> s a szeged-öthalmi 39. és 41. sz. sírban;<sup>12</sup> a nemes-

<sup>1</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204.

<sup>2</sup> Arch. Közl. 1873. IX. 1. 17.

<sup>3</sup> Ugyanott.

<sup>4</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 304.

<sup>5</sup> Régiségtári Napló 52/878, 65/878.

<sup>6</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204.

<sup>7</sup> Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. LI. t. 1. ábra.

<sup>8</sup> Arch. Közl. 1873. IX. k. 1. füz. 17. l.

<sup>9</sup> Arch. Ért. III. 1870. 204. — U. o. 1885. V. 320. — Arch. Közl. 1873. IX. k. 1. füz. 18, 21. l. — Arch. Ért. 1887. VII. 61. — Régiségtári Irattár 110—877.

<sup>10</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 228.

<sup>11</sup> Arch. Ért. 1885. V. 320. és 322. l. 4. ábra.

<sup>12</sup> Arch. Ért. XIV. 1880. 327., 328. l.

ócsai lovas jobb oldalán a 3 nyílcsúccsal egy csomóban lelt 3 kopjavas<sup>1</sup> azonban nyílcsúcsnak tekintendő, mert alig hihető, hogy ugyanazon egy vitéz mellé három kopját is helyeztek volna s másfelől a hatosával előforduló nyílcsúcsokra más leletek is szolgáltatnak analógiát. Csákányt eddigelé csak a székesfejérvár-demkóhegyi lovas sírban találtak;<sup>2</sup> alakja olyan, mint a hunnkori (keszthelyi, ordasi, nemesvölgyi lemesi s aztán a bölcskei) csákányoké; találtak egy hasonlót Deménden is,<sup>3</sup> a mely szintén a magyar korba tartozik, bár — mint föntebb megjegyeztük (318. l.), maga a temető aligha származik magyarfajta elemtől. Bárd az erdőteleki karddal és kengyellel együtt fordult elő; ahhoz a középkorban nagyon elterjedt typushoz tartozik, melynél a penge egyformán kiszélesedik fölfelé és lefelé s a mely typus föltűnik már a keszthelyi és nemesvölgyi leletekben is.<sup>4</sup>

A lószerszám a verebi és pilini leleteknél történt észleletek szerint nagyon díszes volt. A boglárók, gombok stb. túlnyomó része a kantár, nyakbavető, sügyelő és farmatring fölékesítésére szolgált, melyek a már említett déloroszországi domborműves csésze és a pókafalvi bronz lap analógiája szerint egészen elborították a szíjjrészeket;<sup>5</sup> a sügyelőről és farmatringról sallangok lógtak le. Pilinen a ló sügyénél két ilyen szívalakú sallangot találtak s hasonló van a battai leletben is; a pókafalvi domborműves lapon a nyereg szegélye is gombokkal van díszítve. A párpa fogai közt található zabla és a kengyelvas az ősmagyar leletekből sem hiányzik.

Végig menve lovas sírjaink sorozatán s összegezve az általuk nyújtott tanúságokat, látjuk csak igazában, mennyi még a megoldandó kérdés, melyekre a feleletet csak a leleteknél előforduló minden egyes körülménynek pontos megfigyelése és számbavétele adhatja meg. Tanulmányunk folyamán többször utaltunk ezekre, melyekre ujlag felhívjuk vidéki szaktársaink figyelmét. Az ő közreműködésük lehetővé teszi, hogy mindarra felvilágosítást nyerjünk, a miben most még tapogatózni vagyunk kénytelenek.

*Nagy Géza.*

<sup>1</sup> Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. XLIII. l.

<sup>2</sup> Arch. Ért. 1892. XII. 303. l. 4. ábra.

<sup>3</sup> Régiségtári Napló 19/1891.

<sup>4</sup> Arch. Ért. XIV. 1880. XIV. t. 2. á. — 1886. VI. 330.

<sup>5</sup> Arch. Ért. 1884. IV. 80. 46. á. — 1892. XII. 315. l.